

CULTURAL-COMMUNITY POTENTIALS IN THE REGION OF KADARKÚT

BAKA JÓZSEF adjunktus

TAKÁCS ANETT adjunktus

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

How do the chances, possibilities, individual and community development functions of the economic utility of cultural/community resources appear in the settlements of a region at a disadvantage? Is there a chance that cultural/community activity can be a significant factor for the improvement of the quality of life?

We are looking for the answers for these questions in our study when we present the most important cultural, community characteristics of the region examined and in addition to this we draw up suggestions for development which do not appear or get less emphasis in the documents of the region and which, in our opinion, are worth considering both on the level of the settlements and of the region as well.

The theoretical bases of the research are the professional literature about cultural-community regional and settlement development, about the economic and social role of cultural economy, community development, the civilian sector and the analysis of regional documents. We compared the data in the documents and the goals formulated first of all with our information obtained during the interviews with the local actors.

We mapped the knowledge of the people who replied about cultural values, professional background, institutional supply, programmes, goods, traditions, valuable knowledge, people with knowledge, famous persons, cultural enterprises, civilian organizations, communities in the field of culture in the interviews. In the field of communities we were interested in the communities, community places, community programmes, the competent persons, the actual and potential engines of the community, the attachment to the settlement known and considered important by the persons questioned.

We have asked about problems, possible development plans, ideas in both fields. During our research we have endeavoured to compile some material which is useful for those concerned from a practical point of view as well. We hope that this work will contribute and inspire to start or continue further joint thinking, to improve the quality of life of the people living in the settlements examined through the improvement of the quality of cultural, community life.

1. A kutatás célja, módszerei

Előfeltevésünk, hogy míg a nagyvárosokban, nagyvárosi agglomerációkban, urbánus térségekben kézzelfogható realitása van a kulturális áruknak (termékeknek és szolgáltatásoknak) gazdasági és társadalmi tökéként való hasznosítására, addig a rurális terekben, a kedvezményezett térségekben a korlátozott kulturális erőforrás készlet elsősorban a helyi közösségi aktivitás, együttműködés révén járulhat hozzá a gazdasági, társadalmi újratermeléshez.

A kutatás elméleti alapját a kulturális/közösségi terület- és településfejlesztés, a kulturális gazdaság, a közösségfejlesztés, a civil szektor gazdasági-társadalmi szerepét tárgyaló szakirodalom elemzése képezi. Az adott kistérségről végzett információ gyűjtés keretében megvizsgáltuk a számunkra elérhető kistérségi, települési statisztikákat, fejlesztési dokumentumokat, terveket, a kistérségi/települési értékleltárakat. A dokumentumokban szereplő adatokat, megfogalmazott célokat elsősorban az interjúk során szerzett információinkkal való összevetés érdekében használtuk fel.

A vizsgálat lényegi részét alkotta a 23 település hólabda módszerrel kiválasztott 130 lakosával készített, személyes megkérdezésen alapuló, félig strukturált interjú során szerzett információk feldolgozása.

Hipotézisünknek megfelelően a térség és települései kulturális sajátosságait alapvetően a közösségi művelődés kereteként vizsgáltuk és ugyan a közösségi és kulturális jellemzőkre külön kérdés csoportban vártunk választ, de az információk feldolgozásánál a két témakört nem különítettük el egymástól.

A kultúra témakörben a kulturális értékekre, szakmai háttérre, intézményi ellátottságra, programokra, termékekre, hagyományokra, értékes tudásokra, tudással rendelkező személyekre, neves személyiségekre, a kulturális vállalkozásokra, civil szervezetekre, közösségekre vonatkozóan térképeztük fel a válaszadók ismereteit, véleményét.

A közösségek témakörben a megkérdezettek által ismert és fontosnak tartott közösségekre, közösségi terekre, közösségi programokra, a település mérvadó személyiségeire, a közösségi élet tényleges és potenciális motorjaira, a településhez való kötődésre voltunk kíváncsiak.

Mindkét témakörben rákérdeztünk a problémákra, az esetleges fejlesztési tervekre, az interjú alanyok elképzeléseire és fejlesztési javaslatainkat is elsősorban a válaszadók által megfogalmazottakra építettük.

2. A kulturális-közösségi erőforrások szerepe a terület- és településfejlesztésben

A kultúra alapvetően társadalmi termék, egyén és közösség kölcsönhatásának eredménye. A kultúra termelésének, fejlesztésének, fogyasztásának, közvetítésének közösségi jellegét hangsúlyozza a kulturális törvény is, amikor a közművelődési tevékenységet jellemzően közösségekben megvalósuló tevékenységként értelmezi.¹ A kulturális gazdaság ma már fontos közgazdasági szegmens. Mindazonáltal a kultúra jelentős mértékű hozzájárulása a gazdasági fejlődéshez elsősorban nagyvárosi térségekben figyelhető meg, jelentősebb mértékű település és népességsűrűséget feltételez, magasabb szintű szellemi, szakmai tudást igényel. Gazdaságilag jól hasznosítható áruként elsősorban az intézményesített „magas” kultúra termékei és szolgáltatásai ezekben a térségekben realizálnak jelentős bevételeket, itt válhat a kultúra meghatározó gazdasági húzó ágazattá.² Ha a tudásalapú területfejlesztés súlypontjait elsősorban a városok innovációs potenciáljára kell is koncentrálni, a fejlesztés nem képzelhető el ezek vonzáskörzetében levő, valamint a perifériákon található kistelepülések innovációs lehetőségeinek, erőforrásainak felkutatása, fejlesztése, hasznosítása nélkül. A kulturált humán erőforrás, a hagyományok, szokások, életmód, a kulturális kínálat és kereslet a települési és térségi fejlődés elemei és meghatározó modernizációs tényező a helyi társadalom minősége, aktivitása is. A humán erőforrás minőségét befolyásolja a térség népességének kulturális szintje, valamint a civil társadalom aktivitása, vagy éppen a helyhez, térséghez való kötődés. Mindezek hozzájárulnak egyfajta térsé-

gi/települési innovációs miliő, mint a megújítás inspiráló környezete, mint egy együttes humánerőforrás-burok (aura) kialakulásához, amely a fenntartható gazdasági fejlődés alapfeltétele.³

A települések (így a falvak), helyi társadalmak sikertényezői sokfélék lehetnek. A természeti, gazdasági, elhelyezkedési, társadalmi erőforrások mellett a kulturális erőforrások birtoklása is fejlődési pályára állíthat egy települést, illetve megalapozhatja a település lakóinak jólétét és jóllétét. Nyilván előnyösebb helyzetben vannak azok a települések, térségek, ahol jelentős – támogatott – szellemi, tárgyi kulturális értékek (világörökség helyszín, Hungarikum, nemzetközileg, országosan ismert rendezvény stb.) találhatóak. Amelyek viszont ilyen erőforrásokkal nem rendelkeznek, azok fejlődését különösen előmozdíthatja a korlátozott kulturális erőforrásoknak közösségi aktivitás, együttműködés segítségével megvalósuló fejlesztése.

A helyi kulturális erőforrások és közösségek aktivizálásának fontossága tükröződik napjaink hazai fejlesztési dokumentumaiban is. A kulturális vidék- és területfejlesztés már a 2007–13 közötti időszakra vonatkozóan is meghatározó pillére volt a közművelődés stratégiai tervezésének⁴ és úgy tűnik, hogy a jelenlegi Uniós tervezési időszakra vonatkozó közművelődési koncepcióban is kiemelt pillérként szerepel a vidék kulturális fejlesztése. Az új koncepció a vidékfejlesztésben kiemelt szerepet szán a civil szervezeteknek, helyi közösségeknek, a helyi társadalom aktivitását erősítő közösségfejlesztő tevékenységnek.⁵

Gyakorlatilag a Nemzeti Vidékstratégia is hasonló szemléletet tükröz. Stratégiai területként kezeli a vidéki szellemi és fizikai infrastruktúra, életképes vidéki települések, helyi közösségek fejlesztését. Deklarálja, hogy a kormányzati vidékpolitikai célkitűzések megvalósítása a helyi szereplőkön múlik, ezért kiemelten fontos a helyi társadalom „felrázása”, kapcsolódása a vidéki települések, térségek jövőjének megtervezésébe, alakításába.⁶

A fejlesztések közösségi megalapozottságát irányozza a hazai fejlesztéspolitika a következő uniós tervezési időszakban is. A Közösségvezérelt Helyi Fejlesztés (Community-Led Local Development - CLLD) a vidékfejlesztési LEADER program szemléletmódján alapuló eszköz és módszertan, amely segítséget nyújt a helyi közösségek, szervezetek mozgósításához és bevonásához, hogy azok hozzájáruljanak az Európa 2020 stratégiában kitűzött intelligens, fenntartható és inkluzív fejlődéshez, a területi kohézió támogatásához és a konkrét szakpolitikai célkitűzések teljesüléséhez.⁷

A településfejlesztési módszertani útmutatók a közösségi tervezés, a közösségi részvétel széles körű elterjedéséhez megfelelő szakmai háttérrel teremtenek, a gyakorlatban azonban ez a szemlélet és módszertan kevésbé érvényesül. Sokszor az önkormányzatok terhesnek és kockázatosnak, esetleg feleslegesnek tartják a fejlesztés e módját és legfeljebb egyes projektekhez kapcsolódóan, felszínesen, vagy formálisan alkalmazzák. Hozzánk közelebb áll az a civil megközelítés (pl. Közösségfejlesztők Egyesülete, Magyar Népfőiskolai Társaság), amely a közösségi alapú fejlődést egy koherens, partner kapcsolati rendszerben, mélyen a helyi társadalomba beágyazódva képzei el.

4. A vizsgált térség kulturális-közösségi jellemzői

A kistérségi dokumentumok elemzésénél és különösen a térségi szintű javaslatok megfogalmazásának szabott korlátokat a kistérségi rendszert felváltó járási rendszer létrehozása, az ezzel együtt járó térbeli, intézményi, feladat ellátási változásokkal. A korábban megfogalmazott fejlesztési célok egy része aktualitását veszítette, az átmeneti időszakra sok tekintetben jellemző a kidolgozatlanág.

A kistérség komplex fejlesztési dokumentuma a kultúra, közművelődés, közösségfejlesztés témakörét alig érinti. A kulturális értékekről a településenkénti vonzerő leltár bemutatása során és elsősorban a turizmus fejlesztésével összefüggésben ír. A helyi közösségek fejlesztési tervei a kulturális, közösségi terek fejlesztése, a településkép és arculat kialakítása kapcsán, illetve rendezvények támogatása kapcsán jelennek meg a dokumentumban.⁸

A kistérség a 2011–13 közti időszakra megalkotta kulturális stratégiáját.⁹ E szerint a térség Kaposvár háttér bázisa nem csupán gazdasági, foglalkoztatási, turisztikai, oktatási, hanem kulturális szempontból is. Kérdés, hogy a megyeszékhely, amely ma a korábbi kistérséget is magában foglaló járás központja, milyen kölcsönös előnyökön alapuló szervezeti, működési, fejlesztési együttműködések alakít ki a jövőben a térség mikro térségével, településeivel.

A kulturális stratégia szerint törésvonal figyelhető meg a kistérség északkeleti része, a kaposvári agglomerálódó térség, településegységes települései és a kistérség többi része közt, és kulturális területeken is érzékelhető a törésvonal a városból kitelepült értelmiségiek és a falvak lakossága között. A városi kiköltöző értelmiségi réteg elsősorban Kaposzserdahely, Szenna, Patca, Bárdudvarnok és a Kaposmérő, Kaposújlak, Kaposfő térségben jelenik meg jelentősebb, önálló, sokszor a településen belül térben is elkülönült közösségként.

A kistérség településeinek többségében nincs önálló közművelődési intézmény. Az önkormányzatok a közművelődési, közösségi szintér biztosításának kötelezettségét általában faluházakban, polgármesteri hivatalok épületében, községi könyvtárakban, alkalomszerűen nyitva levő kultúrházakban, közösségi házakban, olvasószobákban, teleháznak nevezett számítógépes teremben, a polgármesteri hivatal egyik helyiségében, az iskola épületében látják el. A közművelődési feladatellátáshoz biztosított épületek, épületrészek egyúttal a közösségi tevékenységhez is megteremtik legalább a minimális infrastruktúrát. Az ingatlanok állapota jellemzően javításra szorul, eszközellátottságuk – különösen ott, ahol a kulturális/közösségi szintér nem intézményi formában működik – gyenge. Az IKSZT programban való részvétel jelentős javulást eredményez az infrastrukturális feltételekben.

A kistérségi kulturális stratégia a mikro-térségi központok erősítésében látja a kulturális állapotok javulásának esélyét. Az egyik legfontosabb kulturális erőforrásként a művészeti iskolákat említi, amelyek olyan fizikai, anyagi, szellemi, szakmai értékrendet jelenítenek meg, amikre építeni lehetne a térség hosszú távú kulturális jövőjét.

A kistérségi kulturális kínálat erősítéséhez a közös (a társulás által tulajdonolt) eszközpark fejlesztését tartja szükségesnek, amelyekkel a települések általában nem rendelkeznek és amiket egyedül saját erőforrásból nem is tudnák megvenni, mint szabadtéri épített-, vagy mobil színpad, hang- és fénytechnika.

A kulturális szakember ellátottság tekintetében a kistérség a leszakadt térségek közé tartozik. Kadarkúton kívül egyik településen sincs főállású, felsőfokú közművelődési végzettségű, kizárólag közművelődési munkakörben foglalkoztatott szakember. A települések többségében a közművelődési feladatokat felsőfokú könyvtáros, pedagógus, szociális végzettségű vagy érettségizett, egyéb szakmai, vagy nyolc általános iskolai végzettségű személyek látják el. Sőt a kisebb településeken sokszor a polgármesteri hivatal dolgozói látják el ezt a szerepet. A közösségi művelődési funkciók ellátásában, a szakember hiány kompenzálására a helyi civil közösségek feladat átvállaló szerepe lehet egy megoldás.

Különösen hangsúlyos a civil szervezetek kulturális szerepvállalása Bárdudvarnok, Hencse, Hedrehely, Kaposzserdahely, Kaposmérő, Kaposújlak, Mike, Szenna településeken.

A közművelődési szakmai tudás hiányosságait enyhíthetik a szakmai továbbképzések, tanulmány utak, a kistérségi kulturális feladatok szervezésében kulturális referens alkalmazása. Ez – ugyanúgy, mint az eszközpark beszerzése – szervesen kapcsolódik a stratégia születésekor még működő KÖZKINCS program támogatási területeihez, az akkori kultúrpolitikai elképzelésekhez, a kistérségi társulás munkaszervezetének feladataihoz.

A kulturális, közösségi terület finanszírozásában a települési önkormányzatok és intézményeik, a helyi vállalkozások és civil szervezetek a meghatározó szereplők. A települések az önkormányzatok közművelődési tevékenységének központi finanszírozási elégtelensége miatt alapvető közművelődési feladataikat is nehezen képesek ellátni. Segítséget jelenthet a közösségi színterek fejlesztésében, a program kínálat fejlesztésében az Unió pályázatokon való sikeres részvétel. Erre viszont, csak a települések egy része képes. A kisebb települések örülnek, ha évente egy-két kulturális/közösségi rendezvényt tudnak megvalósítani, azokat is sokszor vitatható színvonalon. A mecenatúra, szponzoráció volumene gyenge. Bár a helyi vállalkozások sokszor támogatják a települési programokat, gyenge gazdasági erejük általában csak bizonytalan és kiegészítő forrásként vehető számításba. A kulturális szolgáltatások kínálatára – fizetőképes kereslet hiányában – az ingyenesség a jellemző.

A térség településein sokféle közösségi program – gyermeknapok, egészségnapok, táncházak, szüreti programok, nyári táborok, stb. – található. Jellemző kulturális/közösségi programok a hagyományos ünnepkörhöz, népszokásokhoz kötődő rendezvények és a bállok. A falunap, a búcsú évenkénti megrendezésére törekszik a legtöbb önkormányzat. A települési önkormányzatok és önkormányzati/állami intézmények ugyan jelentős program szervezői tevékenységet folytatnak, de önmagukban gyengék a színvonalas, kiszámítható, eredményes rendezvény kínálat biztosításához. Az is látható, hogy azokon a településeken, ahol aktív közösségek, civil szervezetek találhatók, gazdagabb a közösségi programok köre, jelentős részben vállalják át az önkormányzatok feladatait a közösségi-kulturális rendezvények szervezése, megvalósítása terén.

Úgy látszik, hogy gazdaságilag stabilabb alapokon állnak azok a programok, amelyek kezdeményezői, gazdái a térségben jól működő vállalkozások, de ezekből meglehetősen kevés van. Jó példák erre a „Gesztenyésnap” Kadarkúton és a patcai Katica Tanya – a kistérség határain jócskán túlnövő hatókörű – rendezvényei. A vállalkozások közt nemzetközileg is unikális tevékenységet folytat Kassai Lajos kaposmérői/kaposdai vállalkozása, amely a Kassai-Völgyben korlátozottan ugyan, de kínál a térség lakói számára hozzáférhető programokat is.

A kulturális, gazdasági, turisztikai, közösségi célokat is megjelenítő gasztronómiai rendezvények – többben az „Asztali örömök Somogyban” programhoz kapcsolódva – több település kínálatában szerepelnek. Térségi jelentőséggel bíró a nagybajomi Langalló Fesztivál, vagy a Kadarkúton megrendezésre kerülő Nyársonsült Húsfalatkák Parádéja, vagy a Szennai Hurkafesztivál.

Különösen a komplexebb kínálatot nyújtó rendezvények esetében figyelhető meg a különböző szektorok közti együttműködés. Erős civil részvétel jellemzi a térség egyik legjelentősebb, Bárdudvarnokon megrendezésre kerülő, mondhatni összművészeti programját. A Bárdudvarnoki Kulturális Hét, a Gosztonyi Kúriában megrendezett, nagy hagyománnyal bíró Üveg Szimpózium eseményeivel egy időben zajló több napos rendezvény. Ehhez kötődően valósult meg az első Kistérségi Kulturális Találkozó, amelynek későbbi, évenkénti megrendezése a források hiánya miatt hiúsult meg.

A közösségi művelődési programok problémái hasonlóak az országosan általános jellemzőkhöz. A finanszírozás kiszámíthatóságának hiánya miatt a programok nem tervezhe-

tők előre, sokszor nem valósulnak meg. A fizetőképes kereslet gyenge, a kulturális, közösségi aktivitás alacsony, ezért sokszor az ingyenes rendezvények látogatottsága is csekély. Ezekből is fakadóan, nehéz a települések programjainak időpontját úgy összehangolni, hogy ne oltsák ki egymást. Tematikus kulturális-közösségi program csomagok, attrakciók turisztikai-gazdasági hasznosulására pedig ilyen körülmények között igen korlátozottan van lehetőség. A marketing tevékenység, az információ áramlás hiányosságai szintén akadályozzák a rendezvények eredményes megvalósulását, sikerét.

A települési, térségi marketing, a települések közti kommunikáció hiányosságai hátráltatják a közös térségi identitás kialakulását is. A települések több, mint egy harmadának nincs saját honlapja és a működő honlapok sem rendelkeznek naprakész, széles körű információkkal.

5. Javaslatok a térség kulturális/közösségi erőforrásainak hasznosítására

Javaslataink között bizonyára vannak olyanok, amelyek nem újak a térségfejlesztő szakemberek számára. Sokszor ezek megvalósulásához anyagi és/vagy emberi erőforrások hiányoznak. Az adat felvétel során számos jó példával, elkötelezett település vezetővel, köz-művelődési szakemberrel, civil közösséggel, egyénnel találkoztunk, a megkérdezettek szinte kivétel nélkül hangsúlyozták a jó közösségek, közösségi élet fontosságát. Mégis, összességében a kultúra kevés helyen jelenik meg kitörési lehetőségként, közvetett, vagy közvetlen gazdasági erőforrásként, illetve azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált települések kulturális, közösségi fejlesztése nélkülözi a valódi stratégiai szemléletet. Úgy látjuk, hogy a kultúra egyéni- és közösségfejlesztő funkcióit is korlátozottan tölti be és ennek oka nem kizárólag az anyagi erőforrásokhoz való korlátozott hozzáférésben keresendő.

5.1. Kulturális, közösségi infrastruktúra, szakmai háttér

A térség újra a Kaposvári járáshoz került, amely megítélésünk szerint – noha lehetnek előnyei – túl nagy a valós térségi kulturális együttműködés létrejöttéhez. A kistérségi társulás megszűnésével a kistérségi KÖZKINCS program sem működik, a KÖZKINCS portál sem frissül, kistérségi hatókörű nyomtatott sajtótermék sem jelenik meg. Szükséges lenne a 2010-ben elkészült kistérségi értékleltár aktualizálása, kiegészítése és egységes szerkezetbe foglalására járási szinten, az új Kaposvári járási értékleltár elérhetővé tétele a települési honlapokon.

A kistérségi társulások munkaszervezete által koordinált KÖZKINCS Program minden hiányossága ellenére jelentősen hozzájárult a kistérségek kulturális fejlődéséhez.¹⁰

A Kistérségi Kulturális Kerekasztal munkájában ugyan a Kadarkúti kistérségben nem túl nagy számban működtek közre a térség kulturális életében érintettek, mégis legalább volt egy társadalmi/szakmai fórum, amely hallathatta véleményét a fejlesztések, tervek, beruházások, programok terén. Szükségesnek tartanánk járási és mikro térségi (vonzáskörzeti) szinten is a kerekasztalok újjászervezését. Ha a KÖZKINCS Program újra indul, ennek talán a pénzügyi háttere is biztosítva lesz, de szerveződhetne akár egyesületi formában is (a volt Kaposvári kistérségben a kerekasztal egyesületi formában folytatta működését).

Viszonylag kevés település (pl: Kadarkút) rendelkezik a lehető legteljesebb körű, szélesan értelmezett, naprakész értékleltárral. Aktuális feladat a települési értéktárak létrehozása, illetve aktualizálása, a vállalkozások, civil szervezetek és a lakosság széles körű

bevonásával, amely egyben a helyi tudás feltérképezése és hasznosítási lehetőségeinek megalapozására szolgál. Értéktár Bizottságot több településen létrehoztak, néhányban folyamatban van, sok településen még nem alakult meg.

Gyakorlatilag sehol sincs közösségfejlesztési terv – valószínűleg az önkormányzatok nem tartják fontosnak megalkotását. Szükség lenne szakmai tájékoztatást kapniuk arról, hogy miért lehet hasznos egy településnek a tudatos, szakmai koncepción alapuló közösségfejlesztés és módszertani segítséget adni a terv elkészítéséhez. Sok településen nincs művelődési ház jellegű intézmény és a közösségi művelődést általánosan, komplexen menedzselő művelődésszervező. Öröndetes, hogy az elmúlt években bővült az IKSZT-k száma. Egyelőre bizonytalan, hogy el tudják-e látni hosszú távon azt a többfunkciós szerepkört, amit vállaltak, lesz-e mindezekre erőforrás, igény az adott településen.

Ahol nincs népművelő, nincs kifejezetten közművelődési célú tér – a civilek és az önkormányzat látja el a feladatokat egyéb terekben. (pl: Kaposszerdahely, Bárdudvarnok). Az önkormányzat dolgozói látják el a művelődésszervező, közösségfejlesztő feladatok jelentős részét is. A polgármester-asszony titkárnője a könyvtáros, a polgármester-asszony főállása a Községi Ház vezetése, végzettsége szociális munkás (Pálmajor). Sok településen a kulturális élet mozgatórugója az iskola és a helyi civil szervezetek – holott a kultúra menedzselése nem az elsődleges feladatuk. A pedagógusok, civilek, önkormányzati dolgozók, bármilyen jól és lelkesen dolgoznak, nem pótolhatják egy komplex kultúra szervező tudással rendelkező szakember hiányát.

Az iskola azokon a településeken is fontos kulturális, közösségi színtér, ahol egyébként van művelődési ház és művelődésszervező, a pedagógusok általában itt is jelentős kultúra szervezői szerepet látnak el. Sok helyen a közösségi összetartozás hiányának okaként kifejezetten az iskola hiányát említik. Az Ifjúsági Pontok, a szociális gondozási központok, a Biztos Kezdet Gyerekházak több településen fontos kultúra- és közösségszervező funkciót látnak el gyerekek, családok számára.

A megkérdezettek általában olyan közösségi tereket, mint bolt, kocsma, orvosi rendelő, posta, nem említettek. Még a templomot is ritkán. A kulturált vendéglátóhelyek (internet kávézó, Nagybjom), főként bizonyos speciális szolgáltatással kiegészítve tevékenységüket, fontos kulturális, közösségi tér funkciókat láthatnak el – információs tér, a helyi, társadalmi nyilvánosság, a mindennapi kultúra, a város (és a falu) kultúráját alakító terek lehetnek.

Az interjú alanyok a természeti környezetet szinte kivétel nélkül a legfontosabb értékek között említették. Különösen azokon a településeken, amelyek nem rendelkeznek zárt közösségi terekkel, lehet fontos a természeti környezet közösségi térként való jobb kihasználása. A természeti és a szabad terek közösségi használatára természetesen sok jó példát találtunk (pl. a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény), van számos elképzelés is (pl. kemping, ifjúsági szálló (Bárdudvarnok), szabadidő-tó projekt terve (Kaposújlak). Mégis, úgy véljük a természeti erőforrásokban még rengeteg kihasználatlan kapacitás van, kulturális, közösségi szempontból is. Például a Zselici Vadvirág út, a Kapos folyó eredete (Kiskorpád), „Zselic kapuja”, „Csillagos égbolt”, „Gólyák városa” projekt, a természeti adottságokra alapozva tanösvényt lehetne kialakítani, például a II. világháború témájában (Nagybjom).

A települések rossz elérhetősége jellemzően hátránnyként jelentkezik. Azonban néha előfordul, hogy a település vezetői, lakói a „zsáktelepülés” jelleget előnyként említik (Rinyakovácsi, Visnyeszéplak). Jó lenne feltérképezni a zsáktelepülés helyzetet, mint erősséget, azonosítani a benne rejlő lehetőségeket.

A település központok, mint közösségi tér komplexumok fejlesztése, és általában a kulturális, közösségi infrastruktúra, épített környezet fejlesztése fontosságát nem vitatjuk. De

igazán akkor sikeresek ezek a projektek, ha eredményeiket használja a lakosság, kimutatható pozitív változást hoznak életmódban, kulturális viselkedésben, tudatosságban, kötődésben, stb. A város rehabilitációs pályázat soft elemei (Nagybajom) között lévő kulturális, közösségi programok – nyári zeneestek, kertmozi szervezése két alkalommal, civil színházi est a művelődési házban, galéria átadó ünnepség helyi művészekkel és a Nagybajom vidéki hagyományait bemutató kiadvány bemutatása, bűnmegelőzési kampány, lakossági virágültetési és szemétszedési akció, szobor ötletpályázat és iskolai környezettudatossági vetélkedősorozat – közül melyek azok, amelyek a pályázattól függetlenül, fenntarthatóan, rendszeresen működnének, vagy egyéb közösségi aktivitásokat generálhatnának?

Sokszor megoszlanak a vélemények bizonyos beruházások értelméről (például közösségi játszótér építése – a vezetők szeretnék, a tanítónők feleslegesnek tartják). A települések közösségi tereinek fejlesztésében is különösen fontos lenne a közösségi tervezés módszertanának professzionális alkalmazása. Még mindig sok településnek nincs saját honlapja, de már megjelennek települések közösségi oldalakon, illetve találkoztunk települési blogok (akár nem önkormányzati, hanem magánszemély általi) működtetésével is.

5.2. Egyéni erőforrások, a közösségi élet motorjai

Tapasztalataink is alátámasztják, hogy a települések kulturális életének is meghatározó személyei a polgármesterek. Találkoztunk megosztó és integráló személyiséggel, közösségi és menedzser típusú, negatív és pozitív hozzáállású település vezetővel. Úgy látjuk, a beköltözött „jöttment” polgármesterek szerepe sokszor nehezebb, különösen azokon a településeken, ahol az „öslakos” és a „jöttment”, beköltöző lakosság település részenként is elkülönül. Jellemzően a vizsgált térségben is a városhoz (Kaposvár) közeli, agglomerációs településeken találkoztunk ezzel.

Volt olyan polgármester, aki sajnálta, hogy már nincsenek a polgármesterekkel közös összejövetelek, amik korábban is voltak Polgármesteri fórumokat, tájékoztatókat, nem formális összejöveteleket, workshopokat, lehetne szervezni kistérségi, járási szinten is, esetleg hasonló jellegű települések vezetői számára.

A közeleti aktivitás általában alacsony – lakossági fórumokra kevesen járnak. Lehetne a lakossági közeleti részvétel növelésére irányuló nem formális „képzéseket” szervezni (polgármestereknek, képviselőknek, lakosoknak).

A különböző településeken működő civil szervezetek vezetői, tagjai – akik sokszor a települések tényleges közösségi motorjai – nyissanak egymás felé. Kistérségi workshopokat lehetne szervezni a közösségek vezetőinek. Vezető, hangadó személyek nélkül nincs jól működő helyi társadalom. Lehetnek olyan látens, potenciális közösségi vezetői szerepre alkalmas személyek, vagy olyan fiatalok, akik még nem léptek ki a helyi társadalom színpadára. Célszerű lenne egyrészt a helyi „értelmesség” feltárását célzó programok megvalósítani, másrészt a közösségi vezető képzéseket szervezni.

A közösségi élet motorjai sokszor (de nem kizárólag) a helyi értelmiség közül kerülnek ki. Többször találkoztunk azzal a véleménnyel, hogy „az értelmiséget nem lehet bevonni semmilyen tevékenységbe”. Különösen fontos lenne az inkább a városhoz (Kaposvárhoz) kötődő értelmiségiek aktivizálása a helyi közösségi életben.

A településhez kötődő (múltbeli, jelenleg élő, helyben élő és elszármazott) neves személyiségeket, mint fejlesztési erőforrást, hogyan lehetne jobban felhasználni? Vannak települések, ahol sok neves személyiség megfordul, illetve nyaraló ingatlanal rendelkezik, de ez az erőforrás – akár kapcsolati tőkéként – nincs kihasználva, mivel ezeknek a személyeknek a többsége nem lakik itt, illetve nincs élő kapcsolata a településsel (Bárd-

udvarnok). A településekre beköltöző kreatív, innovatív egyéneket a saját önérvényesítő, önkifejező, vagy egyéb individuális érdekeik, illetve közösségi céljaik mentén lehetne bevonni a helyi fejlesztésbe. úgy, hogy az összhangban legyen saját személyes céljaikkal. Az elhunyt települési díszpolgárok és a még aktív, helyben élő és elszármazott díszpolgárok munkássága is egyfajta jó gyakorlatként kerülhetne bemutatásra, például több település közös díszpolgári találkozója formájában.

5.3. Kulturális közösségek, civil szervezetek

Több településen érzik úgy a megkérdezettek, hogy az egyház magukra hagyta őket. Az egyházak helyi közösségépítő szerepe nem képzelhető el úgy, hogy havonta egyszer jön egy másik településről a pap. Szükséges lenne az egyházak szerepvállalásának erősítése. A térségben számos jó példát találunk az egyházak kulturális, közösség-szervező tevékenységére (pl: Bárdudvarnok, Kaposfő, Kiskorpád). Vajon szerepet vállalnának-e egyéb nem formális (népfőiskolai jellegű, bentlakásos, kistérségi hatókörű – családi, életmód, helytörténet, hagyományok, stb. témában), az egyház küldetésétől nem idegen, tanulási alkalmak tartásában? Az egyházi és világi ifjúsági közösségek kapcsolatának erősítése (egymás világképének megismerése, elfogadásának erősítése) is sok előnnyel járna.

A térségben tevékenykedő ifjúsági egyesületek közös kulturális programokat (találkozót, fórumokat, konferenciákat, táborokat, stb.) szervezhetnének.

Sok településen aktív nyugdíjas klub működik, ezekre és az idősebb korosztályra alapozva senior nem formális képzési programok kínálatát lehetne bővíteni. Bővíteni lehetne a generációk közti együttműködést erősítő programokat.

A civilek foglalkoztatásban való szerepét erősíteni kell. Ebben segíthetnek az önkormányzati támogatások, a közfeladat átvállalási szerződések, az önkéntes munka igénybevétele, az anyagi és természetbeni adományok – lehetne civil, önkéntesség témában előadásokat, tájékoztatókat, tanfolyamokat stb. szervezni. A közművelődési feladatellátást is megnehezíti a helyi munkaerő hiánya – érdemes lenne települési, (esetleg mikrotérségi) szinten megvizsgálni, van-e potenciál az önkéntes munkavégzők számának növelésére?

5.4. Kulturális/közösségi szolgáltatások, programok – a közösségi részvétel erősítése

Gyakori, hogy összevonnak korábban önálló célú, küldetésű rendezvényeket (Falunap, Búcsú, gyereknap, idősek napja), főként takarékosági okokból, vagy az alacsony részvétel miatt. Kérdés, hogy az összevont programnak mi a célja, kiváltja-e a korábbi rendezvények funkcióit, vagy azok eltűnnek? A kulturális aktivitás, ahogy országosan, ebben a térségben is alacsony. A szervezők a lakossági részvétel növelése érdekében különböző technikákat alkalmaznak, például a közösségi programokat fizetés utánra teszik (Pálmajor). Vagy amikor a lakossági fórumot Karácsonyhoz közeli időpontra hirdetik meg (Rinyakovácsi). Az önkormányzat részéről érthető és praktikus megoldás a lakossági fórum időzítése, de milyen párbeszéd van az olyan lakossági fórumon, ahova a karácsonyi ajándék reményében mennek el a lakosok? Igaz, legalább elmennek.

A térségi (településközi) kulturális programok erősítését egyrészt az életképesnek tűnő, már működők (pl. Petörke Portéka, Bárdudvarnoki Kulturális Hét, Magyarok Napja, a Zselici Fiatalok Napja és a Folksbeats Fesztivál) fejlesztésében, illetve újabbak létrehozásában látjuk. Ilyen lehet például a Kaposvári Közkincs Egyesület által szervezett kistérségi közkincs napokhoz csatlakozás, a települések utcáján való részvétel növelése, hasonló programok mikro térségi szinten való megrendezése.

Erősíteni kellene a szomszédos, egymással közvetlenebb funkcionális kapcsolatban lévő települések közötti együttműködést kulturális, közösségi projektek megvalósításában. A testvér települési kapcsolatok gyenge hatásfokkal működnek. Nem pusztán települési, hanem térségi szinten is intenzívebbé lehetne tenni a kölcsönös jelenlétet – például a térség településeinek testvér települései egy térségi program keretében mutatnák be kulturális eredményeiket, jó gyakorlataikat. Elsősorban a két kisváros kulturális vonzáskörzeti funkcióit kellene erősíteni. Bővíteni kellene a szervezett kulturális kapcsolatokat a falvak és a városok között. Sokszor szervezési tényezőkön múlik egy kezdeményezés sikere. Például a Csiky Gergely Színház részéről volt egy kezdeményezés, hogy beszállították volna a nyugdíjasokat a színházi előadásra, ugyanakkor az ott élő idősek nem éltek a lehetőséggel (Rinyakovácsi). Mivel a nyugdíjasokat sokszor nehéz kimozdítani a településről, esetleg családi keretben, vagy az unokákat bevonva lehetne elérni a nagyszülőket.

A természeti adottságokra épülő kulturális, képzési programok kidolgozása, megvalósítása – gazdasági, foglalkoztatottsági szempontból is pozitív változásokat generálhat.

A helyi alkotók, gyűjtők anyagainak kiállítása, a település érdekes személyiségeinek bemutatkozására lehetőség nyújtása, helyi, akár hétköznapi tudások megismertetése, hobbi jellegű tevékenységek bemutatása a helyi erőforrások szélesebb körben történő megismerését, társadalmi használatba vételét segíthetné.

A Csokonai örökség több településen megtalálható. Ezt összehangolt menedzseléssel talán erősebb hatásfokkal (kulturális turizmus) lehetne felhasználni.

A ma már elfeledett hagyományok (tollfosztás, disznóvágás) némelyikének felélesztése akár jövedelemszerző tevékenységgé is válhat néhányak számára. A kézműves tevékenységek, népi mesterségek kulturális és gazdasági célú végzése, például a kisasszondi sajt és méztermelés gasztró kulturális programok alapját is képezhetnék. Kisasszondon a ciroktermesztést a START-mező programon belül, közfoglalkoztatás keretében valósítják meg, ennek kulturális jellegű eredménye a seprű készítés, mint kézműves mesterség, amely bemutatásra kerül Szennán, és Szentendrén a Skanzenben.

A térségben is tapasztalható az a negatív folyamat, hogy nő az iskolát idő előtt elhagyók száma. Az okok hasonlóak, mint máshol, ezek között jelentős szerepe van a szocio-kulturális háttérnek, a szülők iskolázottságának, a családi miliőnek – nem formális tanulási programokkal, ezeknek a családoknak a kulturális közösségi programokba való bevonásával csökkenteni lehetne az iskolát idő előtt elhagyók számát.

Általános panaszként jelent meg, hogy a fiatalok elmennek a településről. Ez nehezen kezelhető probléma, hiszen a települések (a térség két kisvárosa Kadarkút és Nagybjom sem) munkavállalási, kulturális, szórakozási, stb. szempontból nem versenyezhetnek a fiatalok számára vonzóbb nagyvárosokkal, urbanizált térségekkel, a külföldi lehetőségekkel. Már gyerekkortól kezdődően, de a fiatalok számára célirányosan növelni kellene a településhez való kötődést erősítő programokat.

A probléma sokszor az, hogy egy jónak tűnő kezdeményezésre nincs érdeklődés. Ilyen például a tanítana-tanulna kezdeményezés Kadarkúton. Miért van ez? Rossz az ötlet? A kezdeményezők szándéka és a célközönség szükségletei, igényei nem találkoznak? Nem jut el a lakossághoz az információ, nem értik igazán, hogy miről is szól? Nem megfelelő a promóció? Az valószínű, hogy nem elég a kezdeményezők által jónak tűnő programot meghirdetni, hanem azt el is kell adni a célközönség számára. Tudatosítani kell a bevonandó személyek érdekeltiségét, hogy milyen igényeket elégít ki az adott program megvalósulása, miért jó ez nekik. A művelődési, közösségi szükségletek kielégítésének is hasonló a természete, mint bármely más szükséglet esetében, az ember csak olyan tevékenységbe vonható be, amelyet önmaga számára szükségesnek tart. Olyan programok megvalósu-

lását kellene animálni, amelyek a helyi lakosok aktivitásán alapulnak. Ilyenek a térségben is vannak. Példa erre a gyerekekkel és szülőkkel működő Faluszínház (Bárdudvarnok), ahova több gyerek jár, mint a település iskolájába.

Kutatásunk is több olyan programot tárt fel, amelyek véleményünk szerint mások számára, máshol is alkalmazhatók lennének. Ezeknek a jó gyakorlatoknak az összegyűjtése, disszeminációja, az egymástól való tanulási lehetőségek tárházát bővítené. De nem csupán az általunk elfogadott értékek, minták alapján jónak ítélt, hanem a működő gyakorlatokat is meg kellene vizsgálni. Az önfenntartásra törekvő Visnyeszéplakot sokszor olyan világként kezelik más települések, amivel nem érdemes foglalkozni, holott számos olyan működési, szerveződési sajátossággal bír, amely szerintünk máshol is alkalmazható. Visnyeszéplak sok tekintetben máshogy működik, mint a többi vizsgált település. Itt másképp működnek a településfejlesztési igények, elvárások, algoritmusok. Más értékek vannak a lakosság értékhierarchiája élén. Mások a kulturális fogyasztási szokások, a kulturális, művelődési szükségletek, a mindennapi kultúra számos eleme. A település erősen értékvezérelt egyénekből áll, meghatározott normák szerint szerveződik. Vannak olyan közös alapértékek, amelyek sok településen hiányoznak, vagy nincsenek egyfajta küldetéstudatként megfogalmazva. Ezek szilárd alapjait képezhetnék máshol is egy erős közösségi életnek. Kissé kényesnek tűnő téma, hogy az új beköltözőkkel szembeni alapvető elvárásokat fogalmaz meg a közösség. Máshol ez alkalmazható lenne? Vannak állampolgári jogok és kötelezettségek – rendeletet hozhatna-e egy település a lakópolgári jogokról és kötelezettségekről, beleszólhatna-e a közösség, hogy kinek adom el a házam? Az ünnepeink újra élővé tételének, a gyerekek oktatásának, nevelésének, művelődésének, szocializációjának szemlélete és gyakorlata és sok más példa lenne, véleményünk szerint, érdemes a tanulmányozásra.

A romák, különösen a területileg szegregált (pl: Baglaspusztá, Pálmajor) cigány lakosság kulturális segítése, nyitott kulturális/közösségi programok megvalósítása az együttélés javításában és a kölcsönös tanulási lehetőségek bővítésében is szerepet játszhatnának. Több, jellemzően olyan településen, ahol nagy számban található roma nemzetiségű lakosság, a közösségi kapcsolatok fő alakítója a rokonság. A szomszédságra épülő közösségi aktivitás viszont gyenge – más településeken is. A szomszédsági viszonyokról, a szomszédsági kapcsolatok fejlesztéséről is lehetne programokat megvalósítani.

A közösségi felmérés elemei, ha szórványosan, esetlegesen is, több helyen megjelennek, mint az ötletdoboz, a közösség tájékoztatásának több módját alkalmazzák (plakát, facebook, hirdetőtábla közösségi tereken – a boltban is [Mike, Kadarkút]). Az olyan akciók, mint a szemétygyűjtés hasznosak lehetnek (közösségformáló, helyi identitást erősítő szerepük is van), de nem elégségesek.

A közösségfejlesztő módszertani eszköztár szélesítése általában is szükséges. Ötlethörzék, tájékoztatók, fórumok, felmérések, közösségi felmérés, tankatalógus, tanulókörök stb. – iskolások, tanárok, egyéb területen dolgozók, civilek, a lakosság minél szélesebb rétegeinek bevonásával. A közösségfejlesztés akkor lehet sikeres, ha a „fejlesztők” személyes kapcsolatot építenek ki a lakosokkal. Ilyen például a házról házra (door to door) módszer alkalmazása a közösség aktivizálásához (Kaposújlak – teaház indítás). Az új típusú közösségi művelődési programokat gyakrabban kellene alkalmazni. Ilyenek az online művelődési, közösségfejlesztési formák, például az online alkotóműhely és szakkör kísérlete Kaposújlakon.

5.5. Forrásszerzés, pályázati lehetőségek jobb ki- és felhasználása

A pályázati pénzből, határozott ideig finanszírozott szolgáltató szervezetek (pl. az Ifipont Mikén) bizonytalan jövője lehetetlenné teszi, vagy legalábbis akadályozza a hosszabb távú tervezést. Ki fogja ellátni az általuk ellátott feladatokat? Vagy nincs szükség azokra a szolgáltatásokra, amiket elláttak?

Általában a közművelődési intézmények, szervezetek, de különösen a civil szektor fejlődéséhez szükséges lenne az állami, Uniós (pl. Erasmus-Grundtvig) és egyéb pályázatokban való aktivitás növelése, akár külső, vagy belső (önkormányzati) segítséssel. A civil szervezetek nehezen találnak számukra elérhető pályázatot, nehezen pályáznak. Lehetne tájékoztató programokat szervezni a pályázati lehetőségekről, térségi fórumokat szervezni a partnerkeresés témájában.

Rendezvények, szervezetek, közösségek támogatására a gazdasági szereplők – érdekeknek, tevékenységi körüknek megfelelően – fokozottabb bevonása nélkül nehezen biztosítható a kulturális szféra stabilitása, fejlődése. A térségen kívüli, akár multinacionális vállalkozások támogatási lehetőségeit is érdemes lenne felkutatni, illetve olyan rendezvény témákat keresni, amelyek a vállalkozások tevékenységéhez kapcsolódnak. Például a gasztronómiai kultúra támogatására a kereskedelmi, vendéglátó, turisztikai, mezőgazdasági szervezetek bevonását fokozni tevékenységükhöz kötődő programok szervezésével. A térségben több olyan kastély, kúria található (többször külföldi tulajdonban), amelyek régóta kihasználatlanok, folyamatosan amortizálódnak. Viszont vannak jó példák (Hencse) az épített kulturális örökség vállalkozásként való hasznosítására. Hazai és külföldi jó gyakorlatok megismerése talán segíthetne a probléma kezelésében. Hogyan lehetne a külföldi tulajdonban lévő értékeket (kastélyok, udvarházak, kúriák stb.) a település, térség előnyére is hasznosítani? Az esetleg meglévő régebbi terveket hogyan lehetne úgy átalakítani, illetve olyan új hasznosítási lehetőségeket találni, amelyek megvalósíthatóak és a tulajdonos és a település érdekeinek is megfelelnek.

A betelepült vállalkozások bevonására a helyi kulturális életbe jó példa az European Lakes Golf and Country Club, Hencse National Golf és Country Club (HNGCC) jelenléte, amely megalakulása óta elsősorban munkahely teremtő és a kultúrát támogató tevékenysége révén járult hozzá a település kulturális fejlődéséhez. De a külső erőforrásokra épülő kulturális fejlődésnek is megvannak a kockázatai. Ezt mutatja a hencsei példa is, a Golfklubot üzemeltető cég körüli problémák a települést is hátrányosan érintették.

Törekedni kellene a települések egyedi arculatának kialakítására. Bárdudvarnokon merült fel az ötlet, mely szerint fel lehetne használni a Goszthonyi örökséget, ilyen stílusban készült köztéri elemek (utcai tábla, házszám tábla, buszmegálló, szemetesek) készítésével. A települések marketing tevékenységének fokozása mellett, szükség lenne egységesebb, összehangoltabb, erőteljesebb térségi marketingre.

Sok településen a helyi piac, ha van is, csupán vegetál. Térségi szinten, települési összefogással, a térség kulturális áruit koncentrálni piaci alapon lehetne szervezni egy kulturális vásárt, börtét.

Hogyan lehetne a településekről, a térségről szóló helytörténeti és egyéb kiadványokat (pl. Pálffy István Zselicről írt könyve) promóciós anyagként használni? Mennyire ismertek a térségi szervezetek, a lakosság (a gyerekek) körében? A helytörténeti kiadványokat meg kellene ismertetni a lakossággal, esetleg ilyen tematikájú, települések közötti programok szervezésével. Rinyakovácsi neve az itt élt középkori királyi kovácsokra utal. Nem lehetne például, Nagyszakácsihoz hasonlóan, erre építeni kulturális turizmust?

A helyi értékek, helytörténeti anyagok, a tárgyi és szellemi örökség darabjai közül vá-

logatva, lehetne olyan kiállítási anyagot összeállítani, amely érdekesen, magas színvonalon reprezentálja a térséget. Nagybajomnak a Nemzeti Vágtán volt standja, ahol helyi termékeiket, a város nevezetességeit bemutatták. Külső (regionális, országos, nemzetközi) fórumokat kell találni, ahol a települések bemutatathatják saját értékeiket, a meglévő (pl. testvér települési), illetőleg újonnan kiépített kapcsolatrendszer segítségével. A térség települései egymás kapcsolati hálóját is kölcsönösen felhasználhatnák.

6. Összegzés

Munkánk során törekedtünk olyan anyag elkészítésére, amely gyakorlati szempontból is használható az érintettek számára. Reméljük, hogy a munka hozzájárul, inspirációt ad a további közös gondolkodás és cselekvés elindulásához, vagy folytatásához – a kulturális, közösségi élet minőségének javulásán keresztül a vizsgált településeken élők életminőségének jobbá tételéhez. A kutatásunk során szerzett információk megmutathatják, és a felvázolt fejlesztési javaslatok is magukban hordozzák a Kaposvári Egyetem – a tanuló régió koncepcióba illeszkedő – lehetséges szerepvállalását a térségben, ennek részletes kidolgozása azonban már csak egy másik tanulmány keretében történhet meg.

Jegyzetek

1. 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 1. sz. melléklet. Fogalmak. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140. TV 2014. október 12.
2. Enyedi György (2005): A városok kulturális gazdasága. In: Enyedi György-Keresztély Krisztina (szerk.): A magyar városok kulturális gazdasága. MTA Társadalomkutató Központ (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok). Budapest. 13–27. old.
3. Rechnitzer János (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel Imre–Lukovics Miklós (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress. Szeged. 13–25. old.
4. OKM Közművelődési Főosztály (2007): Közművelődési Stratégia 2007–2013. In: SZÍN 2007. 12/4. MMIKL. Budapest. 2–26. old.
5. Cserép László – Dr. Németh János István (2012) (szerk.): Magyar Közművelődés Szakpolitikai Koncepciója. NEFMI. Budapest. 45 old. www.erikanet.hu/system//adatbazis_fajl.php?fajl_id=92898&meret 2014. szeptember 12.
6. Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020. Vidékfejlesztési Minisztérium 136 old. www.terport.hu/webfm_send/2767 2014. március 3.
7. Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció 2013. www.terport.hu/webfm_send/4204 2014. október 16.
8. A Kadarkúti Kistérség Fejlesztési Koncepciója 2007–13. 123. old. http://www.kadarkutikisterseg.hu/index.php?menu=dokumentumok&k_id=8 2013. november 11.
9. Keserű Valéria (2011): A Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség Kulturális Stratégiája. 30 old. <http://knkozkinics.gportal.hu/gindex.php?pg=34191367> 2014. szeptember 12.
10. Baka József – dr. Tóth Katalin (2008): A Közkincs Program – csupán egy program a sok közül? In: II. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia. DDRFÜ. Kaposvár. 28–33. old.

1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 1. sz. melléklet. Fogalmak. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV
- A Kadarkúti Kistérség Fejlesztési Koncepciója 2007–13. http://www.kadarkutikisterseg.hu/index.php?menu=dokumentumok&k_id=8
- Baka József-dr. Tóth Katalin (2008): A Közkincs Program – csupán egy program a sok közül? In: II. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia. DDRFÜ. Kaposvár. 28–33. old.
- Bódi Ferenc – Böhm Antal (2000): A sikeres és sikertelen településekről. In: Bódi Ferenc-Böhm Antal (szerk.): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház. Budapest. 7–32. old.
- Cserép László–Dr. Németh János István (2012) (szerk.): Magyar Közművelődés Szakpolitikai Koncepciója. NEFMI. Budapest. www.erikanet.hu/system//adatbazis_fajl.php?fajl_id=92898&meret 2014. szeptember 12.
- Demeter Anna (2012): SURE Közösségi tervezési eszköztár. http://urbact.eu/fileadmin/Projects/SURE/outputs_media/SURE_Toolkit_participative_planning_HU.pdf
- Enyedi György (2005): A városok kulturális gazdasága. In: Enyedi György–Keresztély Krisztina (szerk.): A magyar városok kulturális gazdasága. MTA Társadalomkutató Központ (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok). Budapest. 13–27. old.
- Frey Mária (2006): A nonprofit szektor foglalkoztatási szerepvállalásának lehetőségei és korlátai. www.ofa.hu
- Keserű Valéria (2011): A Kadarkúti-Nagybajomi Kistérség Kulturális Stratégiája. <http://knkozkins.gportal.hu/gindex.php?pg=34191367>
- Lukovich Tamás (2002): Városváltozatok. Összegejtött urbanisztikai írások. Pallas Stúdió. Budapest. 220 old.
- Márkus Edina (2006): Szektorsemlegesség a kultúra területén – kulturális célú nonprofit szervezetek. Szín 11/5. szám. 35–40 old.
- Nagy Júlia: Falufejlesztés, szociokulturális animáció. www.shp.hu/hpc/userfiles/knye/2001_nagy.rtf 2013-12-04
- Nemzeti Fejlesztés 2030 Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció 2013. www.terport.hu/webfm_send/4204 2014. október 16.
- Nemzeti Vidékstratégia 2012–2020. Vidékfejlesztési Minisztérium www.terport.hu/webfm_send/2767
- OKM Közművelődési Főosztály (2007): Közművelődési Stratégia 2007–2013. In: SZÍN 2007. 12/4. szám. MMIKL. Budapest. 2–26. old.
- Rechnitzer János (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. In: Lengyel Imre–Lukovics Miklós (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress. Szeged. 13–25. old.
- Segédlet a közösségi tervezéshez. ([2010] In: Területfejlesztési füzetek 1.szám. NFGM, VÁTI. Budapest. http://www.vati.hu/files/sharedUploads/docs/teruletfejlesztes/tf_fuzet_1.pdf
- Talata-Dudás Katalin (2009): Kulturális intézmények a 30000 fő alatti településeken. SZÍN 14. évf. 4. szám. 4–85. old
- Találkozások a kultúrával 1-7. Sorozatszerkesztő: Kuti Éva. Magyar Művelődési Intézet. Budapest. 2004–05.
- Varga A. Tamás–Vercseg Ilona (2001): Közösségfejlesztés. MMI. Budapest.
- Városrehabilitáció 2007–2013-ban. Kézikönyv a városok számára (2007). ÖTM. Budapest. palyazat.gov.hu/download/5215/Varosfejlesztesi_kezikonyv.pdf